

УКРАЇНСЬКІ КАЛЕНДАРІ (1914–1939) В АРГЕНТИНІ І БРАЗИЛІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКУ КНИГУ

Любов Кужель

*науковий співробітник відділу наукової бібліографії
відділення “Наукова бібліографія і книгознавство”
ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України*

Українська еміграція в Аргентині і Бразилії за чисельністю посідає четверте місце у світі після еміграції у США, Канаді і Польщі. Згідно з історичними дослідженнями, процес формування української еміграції в цих країнах відбувався у три періоди: початок припадає на 90-ті роки XIX ст., другий період — між двома світовими війнами, третій — 40–50-ті рр. XX ст.

Точних даних щодо загальної чисельності українців у Бразилії та Аргентині нема. Оскільки українці першої і другої хвиль імміграції прибували до цих країн з документами, виданими в Австро-Угорській імперії, Польщі, Росії, бразильські та аргентинські імміграційні служби реєстрували їх відповідно “австрійцями”, “поляками”, “росіянами”.

Порівняно з іншими країнами українська еміграція в Аргентині і Бразилії була найбіднішою. Більшість етнічних українців проживали у сільській місцевості і були зайняті у сільському господарстві, а також у лісопереробній галузі та на меблевих фабриках, у торгівлі, різних приватних організаціях, муніципальних та державних установах. Згодом деякі з них стали власниками дрібних майстерень, крамниць, невеликих фабрик. Найбільш поширеними українськими громадськими об’єднаннями в Аргентині та Бразилії були Товариство ім. Шевченка, “Просвіта” та різні кооперативні і релігійні спілки.

Короткі розвідки про українську еміграцію в Аргентині і Бразилії появилися у періодичних виданнях уже наприкінці XIX ст., зокрема, в американській “Свободі”¹, на сторінках львівських, а пізніше і бразильських

© Кужель Л., 2008

¹ Вісті з Бразилії // Свобода.— 1897.— Чис. 30.— З цього часу в газеті постійно велася рубрика під такою назвою.

та аргентинських видань². Це були переважно спогади самих емігрантів про їх перші поселення, про побутові проблеми. Місіонерську працю оо. василіян висвітлювали жовківський “Місіонар”, “Нова Зоря”, зокрема у статтях о. Є. Турковид, о. Р. Криницького, о. М. Шкірпана, О. Назарука тощо³.

В 20–30-х рр. ХХ ст. про українську еміграцію в Південній Америці з’являються окремі розвідки П. Карманського⁴, А. Коршнівського⁵, о. С. Вапровича⁶ та ін. Грунтовні праці про історію української церкви, українські школи в Бразилії опублікував о. ЧСВВ В. Зінько, який разом з батьками емігрував до Бразилії⁷. Найповажнішим дослідником української

² Рай в Бразилії: [Про заробітчани з України] // Письмо з Просвіти.— 1896.— Р. 4, чис. 1; Наша еміграція [в Бразилії і Канаді] // Там само.— Чис. 2; Рай бразилійський // Там само.— Чис. 13; Дописи про діяльність і життя філій і читалень (Бразилія та ін.) // Народня Просвіта.— 1926.— Чис. 2.— С. 113; Ч. 3.— С. 200; *Коринівський А.* Бразилія // Життя і знання.— 1929.— Чис.19/20.— С. 236-249; *Карманський П.* Під підрівниковим небом // Там само.— 1933.— Чис. 65.— С. 52-54; Русини в Бразилії // Киевская Старина.— 1900.— Т. 68, № 1.— С. 27; *Дніпровий М.* [Сімашикевич М.] Листи з Бразилії // Новий час.— 1926.— Чис. 25.— С. 7, 8; Чис.28.— С. 4; (С. Я.) Українці за Океаном // Там само.— 1926.— Чис. 42.— С. 7; Вісти з Аргентини: Бюро опіки над українськими емігрантами. Статистика українців в Аргентині // Український емігрант.— 1932.— 15 груд., чис. 23; 3 українського життя в Аргентині // Там само.— 1930.— 30 серп., чис. 16.

³ *Турковид Є., о. ЧСВВ.* Серед прокажених в Деодоро // Календар “Місіонар” на звичайний рік 1931.— Жовква, 1930.— С. 91-93; *Каровець М.* Реформа Василянського Чина // Календар “Місіонар” на звичайний рік 1932.— Жовква, 1931.— С. 33-49; *Назарко І., о. ЧСВВ.* Короткий огляд місійної діяльності Чина Св. Василя В. // Там само.— С.79-84; *Коциловський Я., о. ЧСВВ.* Місія в Бразилійських пралісах // Там само.— С. 85-91; *Турковид Є., о. ЧСВВ.* Українці в Бразилії // Нова Зоря.— 1932.— Чис. 499; Сорок-ліття еміграції українців у Бразилії // Календар “Праці” на 1936 рік.— Прудентополіс, 1935.— С. 36-46; Після сорока років друкарської праці // Календар “Праці” на 1952 рік.— Прудентополіс, 1951.— С. 55-58.

⁴ *Карманський П.* Між рідними в Південній Америці.— Відень, 1923.— 210 с.; *Його ж.* Чому? Причинки до місіонарської діяльності василіян у Бразилії.— Уніон да Вікторія, 1925.— 212 с.; *Його ж.* Українська школа в Бразилії.— Львів, 1932.— 23 с.

⁵ *Коринівський А.* Бразилія: Загальні відомості про Бразилію для українських емігрантів.— Каліш: Чорномор, 1930.— 26 с.: карта.

⁶ *Вапрович С., о.* Аргентина: українська еміграція в ній.— Львів, 1935.— 33 с.— (Бібліотека Української католицької організації).

⁷ *Зінько В., о. ЧСВВ.* Рідна школа у Бразилії (Історично-правничий нарис).— Прудентопіль; Апостолес: Вид-во оо. Василіян, 1960.— 244 с.; *Його ж.* Сильветки василіянських трудівників.— Львів: Місіонер, 2007.— 264 с., 16 с. іл.; *Його ж.* Бразилійська Україна — її минуле і сучасне // Український самостійник.— 1961.— Чис. 46.— С. 3-11; Там само // Календар “Українських вістей” на 1963 рік.— Едмонтон, Алберта, 1963.— С. 34-44.

еміграції в Аргентині був М. Данилишин, котрий з перших днів на еміграції став членом місцевої та львівської “Просвіт”⁸. Він збирав інформацію про долю українських емігрантів в Аргентині, брав активну участь в їхньому громадському житті. З листів М. Данилишина до товариства “Просвіта” у Львові дізнаємося, що він залучав нових членів, поширював західноукраїнські видання, друкував свої статті у просвітницьких виданнях⁹. Окрім публікацій у періодиці, йому належить багата на фактичний матеріал ілюстрована монографія¹⁰, присвячена 80-річчю української еміграції в Аргентині.

Політичну діяльність української еміграції в Аргентині дослідив Євген Онацький¹¹, зусиллями якого в Буенос-Айресі вийшла друком 16-томна “Українська мала енциклопедія”(1959–1967). Починаючи з 60-х років ХХ ст., дослідженням української еміграції в Бразилії та Аргентині займається наступне покоління українців, що народилось уже в цих країнах, зокрема, професор українознавства в Федеральному Паранському університеті Оксана Борушенко¹², професор Микола Гец¹³, викладач Українського Католицького Університету в Буенос-Айресі Михайло Василик¹⁴.

Наукове товариство ім. Шевченка в 1980 р. видало 200-й том “Записок” — довідник “Українські поселення”, у якому подаються загальні

⁸ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові).— Ф. 348, оп. 1, спр. 6265.— Арк. 1, 2.

⁹ ЦДІА України у Львові.— Ф. 348, оп. 1, спр. 6265.— 14 арк.; *Данилишин М.* Дещо про Аргентину // Життя і знання.— 1931.— Чис. 46/47.— С. 318-319; *Його ж.* Товариство “Просвіта” в Аргентині // Там само.— 1931.— Чис. 77.— С. 47-48; *Його ж.* Українці в Аргентині та в інших країнах Південної Америки // Український самостійник.— 1961.— Чис. 46.— С. 12-22; *Те саме* // Календар “Українських вістей” на 1963 рік.— Едмонтон, Алберта, 1963.— С. 45-58; *Його ж.* Українські поселення в Аргентині // Український самостійник.— 1972.— Чис. 179/180.— С. 54-59; Чис. 181.— С. 36-41.

¹⁰ *Данилишин М.* Українці в Аргентині: Монографія про суспільно-організаційне життя української спільноти в Аргентині.— Буенос-Айрес, 1979.— 392 с.

¹¹ *Онацький Є.* Українці в Південній Америці. Українці в Аргентині // Українці у Вільному Світі: Ювілейна книга Українського Народного Союзу, 1894–1954 / Зред. : *Л. Мишуга, А. Драган.*— Jersey City, 1954.— С. 215-227.

¹² *Борушенко О.* Українські поселення в Бразилії // Український самостійник.— 1973.— Чис. 189.— С. 28-37; *Її ж.* До теми нашого століття у Бразилії // Берегиня.— 1995.— № 1/2.— С. 136-143.

¹³ *Гец М.* Українська іміграція в Бразилії // Українці у Вільному Світі: Ювілейна книга Українського Народного Союзу, 1894–1954 / Зред. : *Л. Мишуга, А. Драган.*— Jersey City, 1954.— С. 233-253; *Його ж.* Перші Українські іммігранти у Бразилії // Берегиня.— 1995.— № 1/2.— С. 129-131.

¹⁴ *Василик М.* Українські поселення в Аргентині.— Мюнхен: УВУ, 1982.— 147 с.; *Його ж.* Українці в Аргентині з господарського погляду // Український самостійник.— 1966.— Чис. 103.— С. 2-8; Чис. 104.— С. 28-31.

статті “Українці в Бразилії” Оксани Борушенко та “Українці в Аргентині” Михайла Василика. Деякі відомості про українські видання можна також почерпнути з праць про відомих українських письменників, громадських та церковних діячів, життя яких було пов’язане з українською еміграцією на цьому континенті. Так, життєписи декількох священиків у Бразилії подані у роботах о. ЧСВВ І. Назарка та В. Зінька¹⁵ і в праці В. Мозіля¹⁶.

В Україні видавничий рух української еміграції Аргентини та Бразилії тривалий час не досліджувався. Тільки із здобуттям незалежності нашої держави з’явилися розвідки про українську еміграцію в світі, серед них — праця П. Ляшкевича про життя і творчість Петра Карманського¹⁷. Започатковано вивчення еміграційних періодичних видань. На сьогодні дослідженням української преси в Аргентині і Бразилії активно займається Науково-дослідний центр періодики Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України в рамках підготовки національної бібліографії української періодики. Певні напрацювання про періодичні видання в Бразилії належать О. Савченку¹⁸. Отже, питання видавничого руху у Бразилії та Аргентині досі не вивчалось цілісно, а відтак ґрунтовної, узагальнюючої праці, присвяченої українському видавничому рухові і бібліографії українських видань у цих країнах, немає, а самі еміграційні видання належать до раритетних. Особливу цінність серед видань української еміграції у Бразилії та Аргентині становлять календарі. Вивчення українських календарів у Бразилії та Аргентині є частиною нашого загального дослідження західноукраїнських та українських еміграційних календарів міжвоєнного періоду (1914–1939).

Об’єктом цього дослідження є українські календарі Аргентини і Бразилії 20–30-х рр. ХХ ст. в контексті загальновидавничої діяльності українців у цих країнах. Вони можуть бути джерелом для вивчення життя і творчості українських емігрантів та їх зв’язків із Західною Україною. Предметом дослідження є західноукраїнська книга в усіх можливих виявах. Опрацьований матеріал дає нам підстави окреслити “книжкову”

¹⁵ Назарко І., о. ЧСВВ. Сильветки перших Василян. 11. о. Микола-Маркіян Шкірпан // Записки ЧСВВ.— Рим, 1982.— Т. 40(17), вип. 1-4.— С. 481-487; Зінько В., о. ЧСВВ. Сильветки василянських трудівників.— Львів: Місіонер, 2007.— 264 с., 16с. іл.

¹⁶ Мозіль В. Українці в Іваї: Короткий начерк колонізації й розвитку Іваї.— Іваї, 1958.— 39 с.

¹⁷ Ляшкевич П. Карманський Петро: Нарис життя і творчості.— Львів, 1998.— 71 с.— (“Літературні портрети”; Вип. 1).

¹⁸ Савченко О. До історії української преси в Бразилії // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: Тези доп. Першої міжнар. наук. конф., 8-10 берез. 2006 р., Львів.— Львів, 2006.— С. 94-96.

тему стосовно Західної України у декількох аспектах: діяльність редакторів календарів — вихідців з Галичини; публікація творів авторів-галичан у календарях; реклама та популяризація західноукраїнської книги в авторських публікаціях та книготорговельних оголошеннях; передруки в календарях творів галицьких авторів; допомога у підготовці матеріалів до календарів громадськими та релігійними діячами Західної України; розповсюдження західноукраїнських видань у Бразилії та Аргентині через редакції календарів.

Працюючи над бібліографією української книги в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та еміграції за 1914–1939 рр., ми виявили 14 календарів, виданих в Аргентині, і 18 — у Бразилії. Це календарі, які ми опрацювали за каталогами бібліотеки, а також виявили на основі суцільного перегляду доступних нам періодичних видань Аргентини і Бразилії того періоду. Основними джерелами інформації для вивчення запропонованої теми були самі календарі, історико-книгознавчі публікації вітчизняних та іноземних авторів, на які ми посилаємося, і відомості з періодичних видань досліджуваного періоду. Використані архівні матеріали товариства “Просвіта”, видавничої кооперативи “Червона Калина”, Наукового товариства ім. Шевченка, Протоігуменату монастирів ЧСВВ м. Львова та деякі особові архіви, зокрема, І. Крип’якевича в ЦДІА України у Львові, а також В. Гнатюка у відділі рукописів ЛНБ.

Бразилія

До кінця 1939 р. тут, за різними даними, нараховувалось до 60 тис. українських емігрантів, з них всього 6 % грамотних¹⁹. За релігійним станом 85 % українських емігрантів були католиками, в 30-х роках збільшився відсоток вірян інших конфесій. Разом з першими емігрантами ступили на бразильську землю оо. василіяни, котрі проводили потужну місіонерську працю, яка, помимо релігійних діянь, включала активну культурно-освітню роботу серед українських емігрантів: організація шкіл, видавнича діяльність, поширення духовної і просвітянської літератури. Отці василіяни мали свій осідок у Прудентополі*, де головою василіянської місії в Бразилії у той час був о. Маркіян Шкірпан родом з Галичини, який постійно листувався з релігійними діячами в Галичині, зокрема митр. А. Шептицьким, Й. Скрутнем, Р. Луканем і консультувався з ними з різних питань духовної і просвітницької діяльності в Бразилії²⁰.

¹⁹ На порозі десятилітнього ювілею нашого часопису // Український Хлібороб.— 1934.— Чис. 23.

* В тогочасних публікаціях назва цього міста вживалась як Прудентополіс і Прудентопіль. У статті збережено написання згідно з оригіналом.

²⁰ ЦДІА України у Львові.— Ф. 364, оп. 1, спр. 132.— Арк. 8, 9; Ф. 684, оп. 1, спр. 3231.

Огляд *видавничої діяльності в Бразилії* варто розпочати з періодичних видань (їх у 1907–1939 рр. видавалось 12). Першою українською газетою була “Зоря”, яка виходила в 1907–1909 рр. у Куритибі за редакцією о. Степана Петрицького з Галичини, а з 11-го числа — за редакцією вчителя Володимира Квасінського²¹. Комітет Народної Друкарні в Куритибі започаткував часопис “Прапор” (1910–1911), а редагував його студент львівської політехніки Клим Гутковський²², якого за сприяння оо. василіян запросили в 1909 р. для редакторської роботи. Ідеологічно газета була близькою до львівського католицького часопису “Руслан”. З 1911 р. в Прудентополі оо. василіяни видавали журнал “Український місіонар в Бразилії” за редакцією галичанина о. ЧСВВ Рафаїла Криницького (в 1935–1939 рр. його редакторами були оо. ЧСВВ Орест Дуб, Венедикт Мельник та Йосафат Рога). Журнал з перервами виходить до сьогодні. Додаток до нього під назвою “Бог сего хоче” започаткували в 1911 р.

Ці ж оо. василіяни з грудня 1912 р. за редакцією галичанина Осипа Мартинця²³ видають популярну газету “Праця”, яка теж виходить до сьогодні (з 1936 р. вона має додаток “Недільне слово”)²⁴. Українська Народна Рада в Бразилії під проводом Миколи Федюка видала в Куритибі (1919–1920) циклостилем декілька номерів газети “Україна”; у 1920 р. до редагування був залучений Степан Жук. Ця організація ставила собі за мету: займатися просвітою, організувати бурсу в Куритибі, видавати брошури, поширювати правдиву інформацію про Україну, але з відходом М. Федюка від громадсько-політичного життя її проект залишився нездійсненим²⁵.

У Прудентополісі за підтримкою оо. василіян виходив журнал “Самоосвітник” (1936–1940), який редагував Теофіл Остапів. Молоді українці родом з Бразилії видавали газету “Наш напрям” (1937–1938). Газета “Зоря” соціалістичного спрямування видавалася у Сан-Пауло (1937–1940) за редакцією А. Коршнівського.

²¹ *Дніпровий М.* На широкий шлях // *Праця*.— 1926.— Чис. 47, 48.

²² Клим Гутковський повернувся в Галичину в 1911 р., був сотником УСС, помер в 1915 р. Див.: *Зінко В., о. ЧСВВ.* Рідна школа у Бразилії (Історично-правничий нарис).— Прудентопіль; Апостолес: Вид-во оо. Василіян, 1960.— С. 51-52, 215; *Глушко С.* Сотник Клим Гутковський (Спомин) // *Літопис Червоної Калини*.— 1935.— № 4.— С. 11-12; *Назарко І., о. ЧСВВ.* Сильветки перших Василіян. 11. о. Микола-Маркіян Шкірпан // *Записки ЧСВВ*.— Рим, 1982.— Т. 40(17), вип. 1-4.— С. 485.

²³ Отець Осип Роман Мартинець // *Зінко В., о. ЧСВВ.* Сильветки василіянських трудівників.— Львів: Місіонер, 2007.— С. 25-32.

²⁴ Католицький тижневик “Праця” // *Нова Зоря*.— 1933.— Чис. 613.

²⁵ *Карманський П.* Тридцять літ (спогади з життя в Бразилії) // *Календар “Українського Хлібороба”* на звичайний рік 1926.— Уніон да Вікторія, Парана, 1925.— С. 104-122.

Ще однією важливою газетою в Бразилії в той час був орган “Українського Союзу у Бразилії” “Український Хлібороб”, започаткований у червні 1924 р. в Порт Уніон (з 1934 газета виходила в Куритибі). Ця газета під назвою “Хлібороб” виходила до 1973 р. У різні роки її редакторами були П. Карманський, В. Кухар, В. Куц, С. Савицький і Г. Пришляк. З 1931 р. видається до газети додаток “Наше життя” португальською мовою під назвою “A vida Ukraina” за редакцією Валентина Куца. Цікаво, що у 1938–1940 рр. виходив гумористичний додаток до “Хлібороба” — “Багіжок”. Наклад усіх названих газет становив близько 500-600 примірників, як виняток — “Український Хлібороб” на 1924 р. — 1000 примірників і “Праця” в 1938 р. надрукована тиражем 1700 примірників.

Важлива роль в організації громадського життя українців у Бразилії належала всенародній організації “Український Союз в Бразилії”, яка була створена у липні 1922 р. на Дорізонському з’їзді під патронатом Митрополита Андрея Шептицького і Петра Карманського як представника уряду ЗУНР, що прибув у Бразилію в 1922 р. з метою збору фінансової допомоги. Про це він і М. Шкірпан згадують у своїх опублікованих і рукописних спогадах²⁶. Діяльність “Українського Союзу в Бразилії” розгорнулася у трьох напрямках: культурно-освітньому, громадсько-економічному і громадсько-політичному. Однак, відсутність громадських лідерів, які могли б організувати відповідну роботу на місцях, розкол громади на дві протилежні групи, що сформувалися під впливом політичних і соціальних ідей галицької та наддніпрянської інтелігенції, а з іншого боку, загальна неграмотність більшості емігрантів та перевага в їх середовищі релігійного життя над громадсько-політичним не дали можливості “Українському Союзу в Бразилії” стати об’єднавчим центром української еміграції в Бразилії. У 1923 р. стався розкол, внаслідок чого василіани вийшли з “Союзу”.

Отже, в 20–30-х рр. ХХ ст. найпотужнішими українськими видавництвами у Бразилії були: видавництво оо. василіан в Прудентополісі; видавництво “Українського Союзу в Бразилії” в Порт-Уніон і Куритибі (обидва мали свої друкарні)²⁷ та Українське видавництво “Парана”²⁸, засноване в 1934 р. галицьким письменником Сильвестром Калинцем,

²⁶ *Карманський П.* Наша політично-дипломатична акція в Південній Америці // Літопис Червоної Калини.— 1939.— С. 3-4; *Його ж.* Між рідними в Південній Америці.— Відень, 1923.— 210 с.; ЦДА України у Львові.— Ф. 309, оп. 1, спр. 1411.— 47 арк; Ф. 684, оп. 1, спр. 3231.— 41 арк.

²⁷ *Карманський П.* Як повстала друкарня “Українського Союзу” в Бразилії // Життя і знання.— 1933.— Чис. 68.— С.130-131.

²⁸ Після сорока років друкарської праці // Календар “Праці” на 1952 рік.— Прудентополіс, 1951.— С. 55-58.

який в 1931 р. прибув до Бразилії. Ці видавництва, крім часописів, видавали книги і календарі. Книжкових видань у досліджуваній період, за нашими відомостями, було 48, з них — 18 календарів. Більшу частку книжкових видань становлять твори, що вийшли у серії “Бібліотека Українського Хлібороба” та видання С. Калинця в серії “Українська народна бібліотека” (19 книг). Це були переважно його драматичні твори, а також твори Т. Шевченка португальською мовою, які підготував до друку галицький журналіст, письменник Осип Шпитко²⁹ і наддніпрянський учитель, журналіст Валентин Куц³⁰. Зауважимо, що в їхньому ж перекладі вийшла праця П. Карманського, присвячена історії України³¹. Так виглядає загальна картина видавничої діяльності української еміграції в Бразилії на початку ХХ ст. Детальніше зупинимося на виданнях українських календарів.

Першим українським календарем у Бразилії вважаємо “Календар для бразилійських Русинів на 1902 рік”, який був надрукований у Львові в 1901 р. у друкарні Уділовій, але, на нашу думку, підготовлений у Бразилії. Підставою для таких припущень є те, що календарна частина розрахована для українців у Бразилії, статті в інформаційній частині стосуються цієї країни, один з авторів підписаний — “Денис з над Іваї” (Іваї — поселення в Бразилії). Ціна календаря зазначена в тогочасних грошових одиницях Бразилії (1 мільрейс).

Отці василіяни почали видавати календар “Праця” на 1922 рік у 1921 р. в Прудентополі і з перервами видають його до сьогодні³². Починаючи з 1936 р., назва календаря паралельно подається португальською мовою, його обсяг становив 120-140 сторінок. У досліджуваній нами період редакторами календаря були священники-василіяни Маркіян Шкірпан, Євстахій Турковид, Рафаїл Криницький, Януарій Коциловський, Осип Мартинець, Орест Дуб, Йосафат Рога — видатні українські церковні

²⁹ Шпитко Осип — львівський “молодомузівець”, журналіст, дописував до бразильських і українських газет. У Бразилії з 1912 р., вів життя мандрівного літератора, скрипаля, підтримував зв’язки з бразильськими письменниками, товаришував з наддніпрянцями. В 1930 р. вийшла його збірка сатиричних новел португальською мовою “No Tumulo da Vida”, яка через атеїстичне забарвлення не була популярною. Помер в 1932 р.

³⁰ Реклама Українського народного Видавництва „Парана” // Ілюстрований календар українського товариства “Просвіта” в Аргентині на рік звичайний 1937.— Буенос-Айрес, 1936.— С. 152.

³¹ *Karmanskei P.* Un crime da civilizacao Europeá: Reproducçao de “O Lavrador Ukraino” / Traduzido per V. Cuts e O. Chpetko.— Parana: Union da Viktoria, 1925.— 75 s.

³² Календарі “Праці” // *Зінко В., о. ЧСВВ.* Сильветки василіянських трудівників.— Львів: Місіонер, 2007.— С. 254-256.

і громадські діячі у Бразилії родом із Галичини. Їх особові справи зберігаються у ЦДІА України у Львові у фонді Протоігуменату монастирів ЧСВВ у Львові (щоправда, у справах є відомості про цих діячів тільки до прийняття ними целібату³³). Відзначимо, що календар “Праця” на 1924 р. редагував П. Карманський³⁴, а починаючи з 1934 р. до складу редакції залучається С. Калинець.

У передмові до календаря подається його цільове призначення, окреслюється зміст: “...Календар виконує так як висланик своє завдання. Він є речником свого клича, який собі вибрав... Календар цей носить імя “Праці”... Тому прийміть і цей Календар, як свого друга й провідника а він подасть Вам раду до всего навіть до господарської праці, подасть розраду й всею певною трівкою дорогою не по манівцях а до щастя, добра, світла й правди для хісна Вашого, родини й всім нам любой Рідної нашої Неньки України”³⁵.

Зміст календаря “Праця” близький до жовківського календаря “Місіонар”, тому що більшість матеріалів в ньому — це, по суті, передруки з жовківського календаря. З питанням співпраці з жовківським “Місіонаром” о. Евстахій Турковид звертався до редакції календаря, про що свідчать архівні матеріали в ЦДІА України у Львові у фонді Протоігуменату монастирів ЧСВВ у Львові³⁶. Основним завданням календаря, як і журналу “Український місіонар в Бразилії”, було формування християнської свідомості кожного емігранта-українця, підтримка греко-католицької церкви в Бразилії, любові до рідної землі, бо навіть у календарній частині помісячно подавався “Український історичний календар”, у якому друкувалися розвідки про церковні свята, про святих покровителів церкви, а також трактування Біблії, пояснення до молитв, повчання церкви, як повинні поводити себе віруючі, інформаційні статті про релігійні товариства. Оповідання, легенди, народні перекази, приказки, вірші, опубліковані в календарі, мали морально-виховне значення, застерігали людей від поганих вчинків. Друкувалися в календарі розвідки, присвячені історії України, переважно статті І. Крип’якевича,

³³ ЦДІА України у Львові.— Ф. 684, оп. 1, спр. 740: Януарій Коциловський.— 32 арк.; спр. 752: Рафаїл Роман Криницький.— 16 арк.; спр. 504: Карл Климентій Бжуховецький.— 16 арк.; спр. 984: Михайло Евстахій Турковид.— 14 арк.; спр. 1039: Никола Маркіян Шкірпан.— 5 арк.

³⁴ Праця.— 1923.— Чис. 20.

³⁵ Слава Ісусу Христу // Календар “Праці” на звичайний 1934 рік.— Прудентополіс, 1933.— С. 2-5.

³⁶ ЦДІА України у Львові.— Ф. 684, оп. 1, спр. 1570. Листи Є. Турковиди до редакції “Місіонара”.— Арк. 13, 15-21,46, 49-51; Ф. 386, оп. 1, спр. 14.— Арк. 7; Ф. 376, оп. 1, спр. 9.— Арк. 4, 5.

оскільки він тісно співпрацював з видавництвом оо. василіян у Жовкві³⁷. У політичних та національно-патріотичних статтях засуджувалася більшовицька пропаганда як згубна для українських емігрантів³⁸.

Велика увага в календарі приділялася жінці як матері і як берегині моральної стійкості сім'ї³⁹. Для дітей публікувалися оповідання, народні казки, вірші, передруковані з журналу “Світ дитини” видавництва Михайла Таранька у Львові. В такий спосіб редактори календаря хотіли зацікавити і привчити дітей до рідної мови, оскільки питання мови і молоді для них було завжди на чільному місці. Про це свідчить, зокрема, наступне звернення: “... Батьки і матері! Можете своїм дітям не дати грошей, можете їм дати менше один шакер, менше одного коня, але не забудьте їм дати знання рідної мови. Без тамтого можуть обійтися, бо тамте самі собі вже зможуть набути, без цього можуть пропасти для нас і нашого народу, може назавши...”⁴⁰. З метою вивчення рідної мови отці василіяни в Прудентополісі навіть відкрили дитячу бібліотеку⁴¹. Щоб не переобтяжувати читача поважними темами, в календарі був присутній “Господарський куток”, “Веселий куток” та рубрика “Всячина”, де друкувалася інформація про різні явища, події тощо.

Весь матеріал у календарі подавався у доступній формі для малоосвічених читачів, яких була більшість серед українських емігрантів у Бразилії, бо, як зазначено у праці А. Коршнівського, “... більша частина з них неграмотна, а менша — читає по складах...”⁴². Отцям василіянам дуже залежало, скільки людей прочитає їхній календар, бо це був один із способів проведення культурно-освітньої праці серед українських

³⁷ Історія України // Календар “Праці” на звичайний рік 1938.— Прудентополіс, 1937.— С. 59-78; Коротенька Історія України // Календар “Праці” на рік звичайний 1937.— Прудентополіс, 1936.— С. 53-59; ЦДІА України у Львові.— Ф. 684, оп. 1, спр. 1597.— Арк. 2; Ф. 357, оп. 1, спр. 14.— Арк. 13, 25.

³⁸ Обіцяють “рай на землі а творять пекло” // Календар “Праці” на звичайний 1938 рік.— Прудентополіс, 1937.— С. 109-112.

³⁹ Як християнська мати повинна виховувати свої діти // Календар “Праці” на 1936 рік.— Прудентополіс, 1935.— С. 64-75; Українська жінка колись і тепер // Там само.— С. 79; М. Б. Яка господиня-такий стіл // Календар “Праці” на 1934 рік.— Прудентополіс, 1933.— С. 61-62; Від жінки залежить домашній спокій // Там само.— С. 32; Мати в родині // Календар “Праці” на звичайний 1938 рік.— Прудентополіс, 1937.— С. 49-51; Українська Мати // Календар “Праці” на звичайний 1937 рік.— Прудентополіс, 1936.— С. 53-54.

⁴⁰ Шануймо Рідну Мову // Календар “Праці” на звичайний 1937 рік.— Прудентополіс, 1936.— С. 101-104.

⁴¹ Відкриття Української дитячої бібліотеки в Прудентополіс // Праця.— 1935.— Чис. 43.

⁴² Коршнівський А. Бразилія: Загальні відомості про Бразилію для українських емігрантів.— Каліш: Чорномор, 1930.— С. 18-20.

емігрантів, тим більше, що його читали і за межами Бразилії⁴³. Переважно в календарі автори не зазначені, виняток становлять отці василіяни С. Турковид, М. Шкірпан, Р. Криницький, Я. Коциловський, К. Бжуховецький⁴⁴, Й. Скругень тощо. Статті митрополита Андрея Шептицького, єпископа Діонізія Наряді в більшості випадків — передруки з жовківського “Місіонара” чи такі, що раніше публікувалися як окремі видання. Так, звернення до душпастирства та всього народу було опубліковане в календарі “Праця” за 1936 р., та календарі “Місіонар” за 1934 р., а в 1935 р. вийшло як окреме видання⁴⁵.

Серед авторів літературних творів — Петро Карманський, Сильвестр Калинець та ін. Для залучення ширшої читацької аудиторії в календарі інколи подавали статті португальською мовою. Доповнювався календар світлинами з життя церкви, репродукціями картин, портретами відомих церковних діячів. У календарі був розділ оголошень. Календарна частина аналогічна жовківському календареві “Місіонар”, тільки з додатком астрономічного календаря для Бразилії та календаря пам’ятних дат Бразилії.

У 1925 р. “Український Союз в Бразилії” за редакцією Петра Карманського випускає у друкарні “Лідія” тисячним накладом невеликий ілюстрований календар “Український Хлібороб” на 1926 р., а для роботи друкарем просить Володимира Гнатюка порекомендувати неодруженого кваліфікованого ідейного галичанина⁴⁶. Структура календаря традиційна — календарна частина і загальна, що включає літературну, інформаційну і практичні поради. Календарна частина складалася тільки з щомісячного календаря із зазначенням українських свят. Враховуючи, що на той час у Бразилії більшість українців були греко-католиками, церковний календар призначався для них. Як ми уже згадували, в кінці 1923 р. “Український Союз в Бразилії” розірвав стосунки з оо. василіянами, а

⁴³ *Ваврович С. о.* Аргентина: українська еміграція в ній. — Львів, 1935. — 33 с. — (Бібліотека Української католицької організації); Бібліотека Богословської Академії // Світильник істини: Джерела до історії Української католицької богословської академії у Львові 1928–1929–1944. Чис. 1. — Торонто; Чикаго, 1973. — С. 400–406.

⁴⁴ *ОМІ.* Основоположник Василянської Обителі й Парафії на Ірасем // Календар “Праці” на 1983 рік Божий. — Прудентополіс, 1982. — С. 25–32. — Зазначено, що К. Бжуховецький в Ірасем створив парафіяльну і монастирську бібліотеку, яка була найбільшою в Бразилії.

⁴⁵ *Шептицький А., митр.* Всечесному Духовенству і Вірним Божий Мир і Архієрейське Благословення: Звернення. — Львів, 1935. — 7 с.; Те саме // Календар “Праці” на звичайний 1937 рік. — Прудентополіс, 1936. — С. 22–37; *Діонізії Наряді.* Устрій Христової Церкви (єпархія) / Написав крижевацький єпископ. — Жовква: Друк. оо. Василян у Жовкві, 1933. — 14 с. — (Вид-во ЧСВВ; Кн. 169); Те саме // Календар “Праці” на 1936 рік. — Прудентополіс, 1935. — С. 24–36.

⁴⁶ ЛНБ. Відділ рукописів. — Ф. 34, оп. 1, од. зб. 239. — 2 л.

їх полеміка взаємних звинувачень на сторінках газет не личила нікому, і крім того, мала великий резонанс в українській пресі світу⁴⁷. В той час до Бразилії емігрувало багато вояків армії УНР, які були інтерновані в таборах у Польщі, зокрема в Каліші⁴⁸. Частина з них, особливо офіцери, працювала в редакції “Українського Хлібороба” (були її редакторами чи співредакторами і публікувалися в календарях). Все це вплинуло на зміст календаря⁴⁹.

Літературну частину репрезентували твори галицьких і наддніпрянських письменників. Крім того, для збільшення читацької аудиторії П. Карманський публікує в перекладі українською мовою уривки творів відомих бразильських письменників, зокрема, Умберто де Кампос, Коельо Нетто та ін. Інформаційні статті з суспільно-політичної тематики досить ґрунтовні, але упереджено налаштовані проти оо. василіянів. Авторами цих статей були Антін Коршнівський, Степан Коцюбинський (сотники Армії УНР) та Михайло Грушевський. Такий календар розраховувався на освічених читачів, яких, як відомо, було мало в Бразилії, тому цілком зрозуміло, що українські емігранти надавали перевагу василіянському календарю “Праці”. Згідно з рекламними оголошеннями в газеті “Український Хлібороб”, календар “Українського Союзу в Бразилії” не розходився до листопада 1926 р. Наступний календар “Український Хлібороб” вийшов на 1928 р. Його редактором теж був П. Карманський, хоч він і не зазначений у календарі, бо на той час через взаємні звинувачення він вийшов з “Українського Союзу в Бразилії”, і календар за змістом та оформленням став набагато біднішим.

У цих календарях у розділі “Практичні поради” інколи вміщувались уривки з книг. Для прикладу, в календарі на 1926 р. друкується праця доктора І. Лямберга (інспекційного лікаря добровольчого ратункового товариства у Відні), яка в українському перекладі І. Кривецького вийшла в 1903 р. у виданні товариства “Просвіта” у Львові. В календарі на 1928 р. А. Коршнівський друкує уривок зі своєї книжки “Виховання людини”, в якій рекламує працю галичанина Євмена Луки “Як доглядати діток немовлят” (Варшава; Київ, 1922). Варто зауважити, що в календарях “Український Хлібороб” на 1926 і 1928 рр. був відсутній розділ оголошень. Надалі календар “Український Хлібороб” (з 1938 р. —

⁴⁷ *Свенціцький І.* Два світи (неполітичні думки на політичні явища). З приводу книжок П. Карманського про Бразилійську Україну // Записки ЧСВВ.— Жовква, 1925.— Т. 1, вип. 2-3.— С. 381-389; Виділ “Просвіти”: 3 Бразилії // Нова Зоря.— 1926.— Чис. 6; ЦДІА України у Львові.— Ф. 364, оп. 1, спр. 132.— Арк. 5-7.

⁴⁸ Див.: Український Хлібороб.— 1924.— Чис. 16.

⁴⁹ *Карманський П.* Тридцять літ (спогади з життя в Бразилії) // Календар “Українського Хлібороба” на звичайний рік 1926.— Уніон да Вікторія, Парана, 1925.— С. 104-122; *Його ж.* Хто ви такі? // Там само.— С. 79-82.

“Календар Хлібороба”) виходить з перервами до 1973 р. До 1939 р. їх вийшло сім. Після П. Карманського редакторами календаря були наддніпрянці А. Коршнівський (псевдонім Карманюк Олекса), Валентин Куц (псевдонім Смола Парфеній), Василь Кухар.

Аргентина

В Аргентині, за даними дослідників, на кінець 30-х років ХХ ст. українська еміграція становила близько 100-120 тис. осіб⁵⁰. Це єдина країна на Американському континенті, яка в лютому 1921 р. визнала незалежність України. У серпні 1924 р. українська еміграція заснувала товариство “Просвіта”. Правда, перші чотири роки керівні посади в товаристві в Буенос-Айресі захопили галицькі москвофіли і комуністи з організації “Союз Русских Рабочих”⁵¹. В 1932 р. товариство “Просвіта” мало статус державної організації зі своїм статутом. Основне завдання товариства “Просвіта” в Аргентині полягало у культурному піднесенні української еміграції, зміцненні національної свідомості, вихованні ідейного і здорового елемента для боротьби за незалежність України⁵². Товариство постійно підтримувало зв’язок з львівським товариством “Просвіта”. Через нього українські емігранти родом з Західної України замовляли українські книги, видані в Галичині, статті до своїх видань про життя в “Старому Краї”, про діяльність товариства “Просвіта”, просили допомоги для створення статуту товариства “Просвіта” в Аргентині тощо. Про їхні взаємини свідчать архівні матеріали товариства “Просвіта” в ЦДІА України у Львові, зокрема листи М. Данилишина⁵³. Для львівської

⁵⁰ Данилишин М. Українська еміграція в Аргентині. Початки приїзду та приблизне число українських емігрантів в Бразилії // Ілюстрований календар-альманах Українського товариства “Просвіта” в реп. Аргентина на рік звичайний 1934.— Буенос-Айрес, 1934.— С. 37-39; Чернецький І. Дещо про нашу еміграцію // Ілюстрований календар Українського товариства “Просвіта” в Аргентині на звичайний рік 1935.— Буенос-Айрес, 1934.— С. 52-54; Василик М. Українські поселення в Аргентині.— Мюнхен: УВУ, 1982.— 147 с.; Ванрович С., о. Аргентина: українська еміграція в ній.— Львів, 1935.— 33 с.— (Бібліотека Української католицької організації); Вісти з Аргентини: Бюро опіки над українськими емігрантами. Статистика українців в Аргентині // Український емігрант.— 1932.— 15 груд., чис. 23.— С. 2.

⁵¹ Онацький С. Українці в Південній Америці. Українці в Аргентині // Українці у Вільному Світі: Ювілейна книга Українського Народного Союзу, 1894–1954 / Зредаг.: Л. Мишуга, А. Драган.— Jersey City, 1954.— С. 215-227.

⁵² Данилишин М. Товариство “Просвіта” (Його завдання, діяльність та заслуги) // Ілюстрований календар-альманах Українського товариства “Просвіта” в реп. Аргентина на рік звичайний 1934.— Буенос-Айрес, 1934.— С. 40-44.

⁵³ ЦДІА України у Львові.— Ф. 348, оп. 1, спр. 6265.— Арк. 3-12; Ф. 364, оп. 1, спр. 132.— Арк. 9; Данилишин М. Товариство “Просвіта” в Аргентині // Ілюстрований календар-альманах Українського товариства “Просвіта” в реп. Аргентина на рік звичайний 1934.— Буенос-Айрес, 1934.— С. 45-51.

“Просвіти” було важливим те, що українські емігранти допомагали матеріально, публікували розвідки про своє життя у галицькій пресі. При умові такої співпраці, вважає М. Данилишин, “...проводитиметься жива, доцільна й плянова праця для добра не тільки Українців в Аргентині, а й для добра цілого Українського Народу...”⁵⁴.

З 1928 р. по 1939 р. в Аргентині, за нашими підрахунками, вийшло 15 українських періодичних видань (11 газет і 4 журнали), 4 книги і 14 календарів. Перша українська газета “Українське слово”, що була офіційним органом товариства “Просвіта”, виходила з 21 січня 1928 р. на ротаторі, а з 1930 р. — друком і видається до сьогодні. Її в досліджуваний період редагували Осип Вудкевич, Степан Мандзій, Іван Кривий, Никифор Блаватний⁵⁵ та ін. Це була незаангажована газета, що стояла на національній основі, не виділяючи жодної релігійної конфесії.

Крім того, Український національний клуб видав тижневик “Україна” у 1930–1932 рр. за редакцією В. Розумовського; “Бюро опіки над українськими імігрантами”, яке підтримувало зв’язки з “Товариством допомоги емігрантам у Львові”, — тижневик “Наше життя” (1932) за редакцією В. Мілинського і Н. Величковського (псевдонім Романтичний Грицько). Націоналістичний тижневик “Наш клич” і журнал “Відвоєвник” з 1934 р. видавала Українська Стрілецька Громада, а пізніше — товариство “Відродження”. Редакторами в них були М. Примак і Н. Блаватний.

Органом руханкового товариства “Сокіл” в Буенос-Айресі був ілюстрований журнал “Український Сокіл” (1934) за редакцією вчителя “Рідної Школи” Гр. Кольби, а в 1939 р. — тижневик “Поступ”. Союз Гетьманців видавав журнал “Плуг та Меч” (з 1936 р.) за редакцією В. Цимбала та А. Білопольського. В цьому ж році під редакцією Володимира Марака вийшло три номери приватного тижневика “Південно-Американські вісті”. За досліджуваний нами період з’явилося два гумористичні журнали — “Шершень”, видрукуваний циклостилем (1930) за редакцією О. Шкеда, інженера з Кубанщини, і тільки одне число журналу “Батіжок” (1936) за редакцією Н. Величковського. Крім того, в Буенос-Айресі виходили газети прокомуністичного спрямування — “Промінь” (1929), “Пролетар” (1929–1930), “Український Робітник” (1932) і “Українська Робітнича Трибуна” (1936–1939). Як зазначив М. Данилишин у згаданій монографії, “...вони видавалися за чужі гроші і як такі

⁵⁴ Данилишин М. Товариство “Просвіта” в Аргентині // Ілюстрований календар-альманах Українського товариства “Просвіта” в реп. Аргентина на рік звычайний 1934.— Буенос-Айрес, 1934.— С. 45-51.

⁵⁵ Блаватний Никифор (1886–1941), родом з Київщини, редактор часописів “Українське слово” і “Наш клич”, автор декількох драматичних творів, зокрема “На шляху до перемоги” (Буенос-Айрес, 1932), полковник армії УНР.

служили чужим і ворожим інтересам”⁵⁶. Редакторами українських газет в Аргентині були переважно емігранти з наддніпрянщини.

Перші календарі в Аргентині приватно видавав Теодор Хомишин — голова Українського національного клубу, який пізніше разом зі своїм сином став власником металургійного підприємства. Його “Український Календар” (1932–1934) виходив у видавництві “Багаття”. Заголовок у календарі подавався паралельно іспанською мовою. Як зазначалося у передмові, “...ціллю нашою є вирвати з рук тутешнього українського емігранта чужу, часто ворожу нам, книжку, а дати йому українську... Тутешній емігрантський календар — це не календар старо-краєвий, це щось цілком відмінне, бо цього вимагають емігрантські обставини...”⁵⁷. Меті календаря відповідав його зміст, присвячений життю української еміграції в Аргентині від самих її початків. Тут кожен читач зміг ознайомитися з громадським життям емігрантів⁵⁸. Літературну частину репрезентували галицькі і наддніпрянські письменники, серед яких — Іван Франко, Богдан Лепкий, Микола Матіїв-Мельник, Анатоль Курдидик, Богдан Кравців, Никифор Блаватний. У ньому поміщались і передруки з львівських календарів. Календар на 1932 рік, як зазначено в передмові до наступного випуску на 1933 р., розійшовся весь, бо поширювався в інші країни Південної Америки. Проте за два останні роки, судячи з рекламних оголошень у газеті “Українське слово”, календар не розходився до листопада. Можливо, на його розповсюдження негативно вплинула економічна криза в країні.

Більшим попитом користувалися на той час західноукраїнські календарі (знову ж, судячи з рекламних оголошень у газеті і замовлень на них, що зберігаються в архіві товариства “Просвіта” у Львові). Для прикладу, книги і календарі через львівську “Просвіту” і видавництво оо. василіян у Жовкві замовляли о. Євстахій Турковид, о. Степан Ваврович, Михайло Данилишин та ін.⁵⁹ Найбільшу популярність здобули календарі “Просвіти”, тикторівські календарі, жовківський календар “Місіонар”, календар “Жіночої долі”, календарі видавництва “Русалка” тощо.

⁵⁶ *Данилишин М.* Українці в Аргентині Монографія про суспільно-організаційне життя української спільноти в Аргентині.— Буенос-Айрес, 1979.— С. 205.

⁵⁷ Від Видавництва // Український календар на 1933 рік / Під ред. *Т. Хомишина*.— Буенос-Айрес, 1932.— С. 30-32.— (Вид-во “Багаття”; Вип. 2).

⁵⁸ *Кривий Ів.* Перші Українські організації в Аргентині // Український календар на 1933 рік / Під ред. *Т. Хомишина*.— Буенос-Айрес, 1932.— С. 47-57.— (Вид-во “Багаття”; Вип. 2); *Кузьмич О.* Товариство “Сокіл” // Там само.— С. 74-78.

⁵⁹ ЦДІА України у Львові.— Ф. 348, оп. 1, спр. 365.— Арк. 46; Спр. 372; Спр. 375.— 1 арк.; Спр. 377.— Арк. 5-8, 13-22; Спр. 6265.— Арк. 2-14; Спр. 6579; Ф. 309, оп. 1, спр. 897; Спр. 912.

Починаючи з 1933 р., аргентинське товариство “Просвіта” видає “Календар “Просвіта” на 1934 р.” із заголовком паралельно іспанською мовою, а 1934 р. ще один — “Малий кишеньковий календар... з покажчиком адрес та іншої інформації...”. Календар “Просвіта” — солідне ілюстроване видання з чіткою структурою, яка щорічно удосконалювалася, враховуючи побажання читачів. Судячи з рекламних оголошень в “Українському слові”, календар через два-три місяці розходився. Як зазначено в рецензії на календар “Просвіта” на 1935 р., “...матеріал (зміст) в нім підібраний так, що його може без “скрежету зубів” читати кожен українець, без ріжниць партій, віри та територіальної приналежності...”⁶⁰.

Обкладинку та ілюстрації до цього календаря виготовив активний член аргентинської “Просвіти”, відомий художник-графік наддніпрянець Віктор Цимбал, який декілька разів мав успішні персональні виставки робіт у Буенос-Айресі. Його життєвий і творчий шлях висвітлили Святослав Гординський та Богдан Горинь в окремих монографіях⁶¹.

Календар “Просвіта” з невеликими перервами виходить до сьогодні. Йому притаманне широке розмаїття публікацій як за тематикою, так і за жанрами. Характерним для просвітянського календаря є те, що в ньому подаються “звідомлення” про діяльність товариства “Просвіта” і його філій, а також ґрунтовні статті про діяльність усіх українських організацій, в тому числі “Рідну школу” та шкільництво в Аргентині⁶². Зокрема, у “Звідомленнях” товариства “Просвіта” і в статтях, присвячених товариству, знаходимо відомості про кількість членів “Просвіти” в різних філіях, про їх роботу, зокрема: “...Товариство “Просвіта” займається закладанням бібліотек й випозичуванням книжок до читання, передплатою різних краєвих і українських з Пн. Америки, Канади часописей, улаштуванням театральних вистав й національних свят, відчит рефератів...”⁶³, чи “...загальне число членів “Просвіти” в 1935 р. — 1000,

⁶⁰ Думка У. Календар “Просвіти” на 1935 рік // Українське слово.— 1935.— 17 лют.

⁶¹ Гординський С. Віктор Цимбал: Маляр і графік.— Нью Йорк: УВАН, 1972.— 135 с.: іл.; Горинь Б. Туга Віктора Цимбала: Документальний роман-есе / Упоряд. серії Л. Копань.— Київ: Пульсари, 2005.— 288 с.: іл.— (“Українці у світовій цивілізації”); Відкриття виставки артиста-майлора Віктора Цимбала // Українське слово.— 1936.— Чис. 35, 36.

⁶² Українське товариство “Сокіл” в Аргентині // Ілюстрований календар-альманах Українського товариства “Просвіта” в реп. Аргентина на рік звичайний 1934.— Буенос-Айрес, 1934.— С. 52-54; Мандзій С. “Рідна Школа” в Аргентині // Ілюстрований календар-альманах Українського товариства “Просвіта” в реп. Аргентина на рік звичайний 1934.— Буенос-Айрес, 1934.— С. 72-75.

⁶³ Данилишин М. Товариство “Просвіта” в Аргентині // Ілюстрований календар-альманах Українського товариства “Просвіта” в реп. Аргентина на рік звичайний 1934.— Буенос-Айрес, 1934.— С. 45-51; Чернецький І. Дещо про нашу еміграцію // Ілюстрований календар Українського товариства “Просвіта” в Аргентині на звичайний рік 1935.— Буенос-Айрес, 1934.— С. 52-54.

загальне число книг в бібліотеці — 2500⁶⁴. У звістці про провінцію Чако повідомляється, що там засновано рільничу кооперативу, яка має бібліотеку з українським відділом, в якому є майже всі видання, що з'являлися тоді на західноукраїнських землях. Заслужують на увагу ґрунтовні статті, багаті на фактичний матеріал з життя українських емігрантів у цій країні. Переважно авторами цих статей був М. Данилишин⁶⁵ чи голова відповідного товариства.

Зі статті голови товариства “Рідна школа” галичанина Степана Мандзія⁶⁶ дізнаємося, що 10 % від доходів з різних заходів, що проводить товариство “Просвіта”, йде на українське шкільництво, а шкільна секція займається наповненням бібліотек у кожному відділі “Рідної Школи”⁶⁷. Статті з самовиховання і самоосвіти подавали наддніпрянець Андрій Білопольський, редактор “Українського слова”, та Маґаляс Семен, а серед рекомендованої ними літератури були і видання галицької “Просвіти”⁶⁸. Розвідку про львівську “Просвіту” спеціально для календаря написав Іван Брик⁶⁹. Релігійні статті на виховну тематику до календаря часто подавали перший греко-католицький священник-галичанин о. С. Вапрович, який протягом семи років виконував духовну місію серед українського населення в Аргентині, а пізніше описав свої спогади у згаданій раніше праці⁷⁰, та священник української православної церкви

⁶⁴ Звідомлення з діяльності та загальний стан Українського Товариства “Просвіта” // Ілюстрований календар Українського товариства “Просвіта” в Аргентині на переступний рік 1936.— Буенос-Айрес, 1935.— С. 186-194.

⁶⁵ Данилишин М. Українці в Аргентині: Початки приїзду та приблизне число української еміграції в Аргентині // Ілюстрований календар-альманах Українського товариства “Просвіта” в реп. Аргентина на рік звичайний 1934.— Буенос-Айрес, 1934.— С. 37-39; *Його ж.* Товариство “Просвіта” (його завдання, діяльність та заслуги) // Там само.— С. 40-44; *Його ж.* Товариство “Просвіта” в Аргентині // Там само.— С. 45-51.

⁶⁶ Мандзій Степан видав першу українську книжку в Аргентині: *Петрівський Тут.* “Українсько-Еспанський Словар”.— Буенос-Айрес, 1930.

⁶⁷ Мандзій С. “Рідна Школа” в Аргентині // Ілюстрований календар-альманах Українського товариства “Просвіта” в реп. Аргентина на рік звичайний 1934.— Буенос-Айрес, 1934.— С. 72-75.

⁶⁸ Білопольський А. Самовиховання і самоосвіта // Ілюстрований календар Українського товариства “Просвіта” в Аргентині на переступний рік 1936.— Буенос-Айрес, 1935.— С. 113-120; *Наумлюк С.* До розвою Рідної Школи // Там само.— С. 121-126; *Маґаляс С.* Всі фронтом до книжки! // Там само.— С. 131-135.

⁶⁹ Брик І. “Просвіта” її завдання (В 68 річницю товариства “Просвіта” у Львові) // Ілюстрований календар Українського товариства “Просвіта” в Аргентині на переступний рік 1936.— Буенос-Айрес, 1935.— С. 127-130.

⁷⁰ Вапрович С., о. Аргентина: українська еміграція в ній.— Львів, 1935.— 33 с.— (Бібліотека Української католицької організації).

о. Тихон Гнатюк родом з Волині. Піонер української еміграції з Галичини Михайлишин Юліян, співредактор газети “Українське слово” і календаря, постійний член центрального відділу товариства в Аргентині і львівської “Просвіти”, в житті — успішний торговець, публікував статті про значення торгівлі в державі.

Історичні розвідки галичан Омеляна Терлецького, Івана Крип’якевича, Степана Волинця, Юліяна Вассіяна та науково-популярні статті про Україну, Аргентину, українську еміграцію виховували політично грамотних і патріотичних читачів⁷¹. До цього завдання долучалася і календарна частина, яка містила “Український історичний календар” та щомісячний “Український культурний і літературний календарець”.

Літературну частину презентували твори як галицьких (Іван Франко, Андрій Чайківський, Юрій Шкрумеляк, Сильвестр Калинець, Антін Лотоцький, Богдан Лепкий, Ярослав Заремба та ін.), так і наддніпрянських письменників, серед яких — Федір Дудко, Никифор Блаватний. Останній був також редактором календаря на 1934 р. і співредактором усіх інших. Літературознавчі статті були присвячені велетам української літератури, зокрема Тарасові Шевченку, Іванові Франку, Лесі Українці, їх авторами були Никифор Блаватний та Остап Грицай. У календарі публікувались статті, присвячені українській мові та українській пісні, що єднали українських емігрантів і давали їм силу вижити в тяжких умовах поневіряння на чужині⁷².

У календарі велику увагу приділялось жінці як читачці, зокрема в статті Наталі Дорошенко “Що повинна прочитати жінка, розумна мати і громадянка”, передрукованій з львівського календаря “Просвіти”, в якій авторка рекламує галицькі видання “Просвіти”, товариства “Сільський господар”, “Відродження”, “Рідна школа” тощо. Починаючи з 1936 р., в календарі з’являється “Куток для дітей”, що містить вірші, казочки, оповідання — переважно передруки з львівських видань видавництва “Світ дитини” Михайла Таранька, а з 1937 р. — “Кутик для рільників

⁷¹ *Терлецький О.* Україна на вершці могутності за козацької доби // Ілюстрований календар-альманах Українського товариства “Просвіта” в реп. Аргентина на рік звичайний 1934.— Буенос-Айрес, 1934.— С. 107-115; *Його ж.* Україна і Московщина // Там само.— С. 141-154; *Вассіян Ю.* Ідеологічні основи українського націоналізму // Там само.— С. 156-174 (Ця стаття в 1929 р. вийшла як окреме видання); *Крип’якевич І.* Хмельницький — полководець (У 280-ті роковини смерті Великого гетьмана України) // Ілюстрований календар українського товариства “Просвіта” в Аргентині на рік звичайний 1937.— Буенос-Айрес, 1936.— С. 79-82.

⁷² *Маланюк П.* Український нарід і його мова // Ілюстрований календар Українського товариства “Просвіта” в Аргентині на звичайний рік 1935.— Буенос-Айрес, 1934.— С. 113-116; *Наумлюк С.* Українська пісня // Там само.— С. 129-139.

кольоністів”, у публікаціях якого поруч з практичними порадами активно пропагуються видання товариства “Сільський господар”.

Особливістю календарів “Просвіти” була наявність великого масиву ілюстративного матеріалу, переважно світлин з підписами, які подавались окремим блоком. Його підготували М. Данилишин і В. Цимбал. З ілюстрацій у календарі на 1937 р. дізнаємося, що галичанин Дмитро Брицький, просвітянський діяч у штаті Місіонес, був постійним співробітником “Українського слова” і видавцем календарів.

Календарі “Просвіти” практикували передруки статей з львівських календарів, долучаючись тим самим до єдиного українського інформаційного поля. Для прикладу, календарну частину аргентинського календаря “Просвіти” на 1934 р. запозичено з тикторівського “Календаря для всіх”, вірш “На Новий рік” та статті “Гетьман Іван Мазепа і Полтавська битва”, “Наука про людину” — з львівського календаря “Просвіта”. Статтю Богдана Заклинського, присвячену історії Закарпаття, передруковано з журналу “Розбудова Нації” (Прага)⁷³. В цій статті автор рекомендує ужгородські видання “Просвіти”: Василь Пачовський “Історія Подкарпатської Русі” (1920), о. І. Кондратович “Історія Подкарпатської Русі. Для народа” (1924), періодичні видання “Подкарпатская Русь”, “Наш рідний край” (Тячів) тощо.

Для читачів календаря, як батьків, так і вчителів питання рідної школи (де б їхні діти могли здобути освіту, навчитися рідної мови) завжди було актуальним. Все починалося з приміщення, учителя і книжки. Зі статей у календарях довідуємося, що найпопулярнішими підручниками для навчання були “старокраєві”, тобто ті, що видавалися в Галичині, а саме — “Буквар” і “Читанки” Антона Крушельницького та шкільні підручники, видані Миколою Матвійчуком. Історію вивчали з книг Івана Крип'якевича, географію — з праць Степана Рудницького. Доставкою підручників займався Степан Кобилянський, а до розповсюдження були залучені адміністрації просвітянських українських організацій, зокрема, в Бразилії — “Український Союз” та видавництво оо. василіян у Прудентополісі, в Аргентині — товариство “Просвіта”⁷⁴. Як зазначено в календарі “Праця”, отці василіяни в рідній школі дбали,

⁷³ [Заклинський Б.] Богдан З. Історія Закарпаття // Ілюстрований календар-альманах Українського товариства “Просвіта” в реп. Аргентина на рік звичайний 1934.— Буенос-Айрес, 1934.— С. 129-138.

⁷⁴ Побудова рідного шкільництва. Уклад навчання. Посібники та подібні речі // Зінко В., о. ЧСВВ. Рідна школа у Бразилії (Історично-правничий нарис).— Прудентопіль; Апостолес: Вид-во оо. Василіян, 1960.— С.169-174; Наумлюк С. До розвитку Рідної Школи // Ілюстрований календар Українського товариства “Просвіта” в Аргентині на переступний рік 1936.— Буенос-Айрес, 1935.— С. 121-126.

“... щоб діти знали свою мову, і щоб уміли прочитати молитви на своїй рідній мові, щоб після уроків говорили українською мовою” і тому закликали: “...Купуйте й читайте українські книжки й часописи...”⁷⁵. Вони також у 1938 р. видали “Український буквар” для українських дітей⁷⁶. Для кращого сприйняття “Читанок” у календарі “Український Хлібороб” на 1926 р. опубліковано “Словник менш зрозумілих слів в “Букварі”, “другій і третій” читанці укладу Антона Крушельницького”, який підготував учитель галичанин Дмитро Виноградник (місцевість Азара штат Місіонес, Аргентина).

Від самих початків еміграційного життя театри були одним з важливих чинників, які зберігали і поширювали національну культуру. Більшість українських товариств мали свої драматичні гуртки, які постійно ставили українські п’єси “з танцями до ранку”, як оголошувалося в пресі⁷⁷. Це давало можливість зібрати кошти на потреби товариства, а заодно популяризувати українські драматичні твори, авторами яких переважно були західноукраїнські письменники. У статті “Аматорські театральні вистави (філіям і аматорським гурткам під увагу)” зазначено: “... Грають вистави з старого краю, бо є більше драматичної літератури” (календар “Провісти” на 1937 р.). Найбільшою популярністю користувалися драми “В різдвяну ніч”, “На перші гулі”, “Нещасне кохання”, “Украдене щастя”, “Захар Беркут”, “Жидівка-вихристка” тощо. Про роботу драмгуртків часто писала тодішня місцева преса, а в архівних матеріалах в ЦДІА України у Львові, зокрема товариства “Провісти” та НТШ, є інформація про пересилку драматичних творів, виданих у Львові, в Бразилію та Аргентину (для о. Степана Вапровича, Михайла Данилишина, о. Євстахія Турковида тощо)⁷⁸.

Потужними популяризаторами західноукраїнської книги на еміграції були оголошення в українських календарях і часописах, що видавалися в Аргентині і Бразилії. Вони рекламували окремі галицькі видання, а також публікували книготорговельні списки українських книг, що були в українських книгарнях у Куритибі (Бразилія)⁷⁹ і в Буенос-Айресі та

⁷⁵ Рідна мова // Календар “Праці” на 1923 рік.— Прудентополіс, 1922.— С. 29-31.

⁷⁶ Див.: Праця.— 1938.— 11 лют., чис. 6.

⁷⁷ *Величковський А.* Український театр в Аргентині // Український календар на 1933 рік / Під ред. *Т. Хомішина*.— Буенос-Айрес, 1932.— С. 60-64.— (Вид-во “Багаття”; Вип. 2).

⁷⁸ ЦДІА України у Львові.— Ф. 348, оп. 1, спр. 6579.— 4 арк.; Спр. 6265.— Арк. 5; Спр. 377.— Арк. 5; Ф. 364, оп. 1, спр. 132.— Арк. 9; До Української громади [Присвячена 60-річчю товариства “Провіста”] // Український Хлібороб.— 1928.— 15 лют., чис. 7.

⁷⁹ Українська Книгарня у Куритибі (Книгарня С. Калинця) // Календар “Праці” на 1936 рік.— Прудентополіс, 1935.— С. 110.

Док Суді (Аргентина). Зокрема, це книготорговельна реклама української книгарні Феняка Осипа із Самбірського повіту, що перший мав книгарню в Буенос-Айресі, української книгарні В. Лашкевича та І. Тарасюка, а також книгарні Теодора Савули у Відні, бо, як зазначено в оголошенні, вони "...мають на складі всі українські книжки і видання зі всіх земель України"⁸⁰. Календарі "Праця", які видавали отців василіян у Прудентополісі, були більш стриманими в популяризації галицьких видань. Найбільше вони рекламували жовківські та ужгородські видання отців василіян і видання для дітей видавництва "Світ дитини" у Львові. Як ми згадували, ці видання любили всі діти українських емігрантів, а тому календарі закликали: "Тату! Мамо! Запрономеруйте для своєї дитини "Діточу бібліотеку"⁸¹. Серед рекомендованої літератури для дітей та молоді — твори А. Лотоцького, А. Курдидика, Фр. Коківського, Ю. Шкрумеляка та ін. Додамо також, що через календарі і газети рекламували й розповсюджували західноукраїнську книгу окремі особи. Для прикладу, А. Коршнівський був офіційним представником у Бразилії "Української загальної енциклопедії". Через газету "Праця" П. Карманський популяризував видання "Кривава книга"⁸², крім того, він на прохання Української Господарської Академії в Подєбрадах (Чехословаччина) збирав усі українські видання в Бразилії для написання історії української еміграції. Взамін редакція "Українського Хлібороба" отримувала українські видання з Європи для своєї бібліотеки⁸³. Як інформує газета "Українське слово"⁸⁴, отець С. Вапрович і С. Калинець⁸⁵ спроваджували і розповсюджували календарі, драматичні твори, шкільні підручники. Замовлення на ці видання зберігаються в архіві товариства "Просвіта" в ЦДІА України у Львові⁸⁶. В газеті

⁸⁰ Каталог Української книгарні Теодора Савули у Відні / Передм. *О. Грицяя*. — Відень: Друк. оо. Василіян у Жовкві, 1930. — 184 с., 6 іл.; Книготорговельний каталог "Одинокої в Аргентині української книгарні" // Українське слово. — 1935. — Чис. 40; Українська книгарня в Буенос-Айрес (має до продажу українські книги) // Там само. — 1930. — Чис. 33, 35.

⁸¹ Див.: Календар "Праці" на звичайний 1938 рік. — Прудентополіс, 1937. — С. 114; ЦДІА України у Львові. — Ф. 528, оп. 1, спр. 4. — Арк. 35.

⁸² Кривава Книга. В 2 ч. — Відень, 1919. — (Видання Уряду Західно-Української Народної Республіки). Ч. 1: Матеріяли до польської інвазії на українські землі Східної Галичини 1918/1919 року / Зладив *М. Лозинський*. — Відень, 1919. — 99 с.; Ч. 2: Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919—1920. В 2 ч. / Зладили: *М. Лозинський, П. Карманський*. — Відень, 1921. — 242 с. — Уривки цієї праці публікували в газетах "Праця" та "Український Хлібороб".

⁸³ *Карманський П.* Важна справа // Український Хлібороб. — 1925. — Чис. 17.

⁸⁴ Див.: Українське слово. — 1931. — Чис. 15.

⁸⁵ Див.: Праця. — 1938. — Чис. 11.

⁸⁶ ЦДІА України у Львові. — Ф. 348, оп. 1, спр. 365. — Арк. 46; Спр. 372; Спр. 375. — 1 арк.; Спр. 377. — Арк. 5-8, 13-22; Спр. 6265. — Арк. 2-14.

“Праця” (1923, чис. 20) значиться, що “... Цимбалюк продає приватно українські історичні і шкільні книжки...”. Зауважимо принагідно, що всі названі календарі видавалися на пожертви українських емігрантів.

Отже, закликаючи відвідати бібліотеку, придбати книгу, передплатити календар, прочитати відповідну статтю, подивитися виставу, видавці календарів тим самим популяризували західноукраїнську книжку. Завдяки друку українських видань в Аргентині і Бразилії, тісній співпраці емігрантів із західноукраїнськими просвітніми організаціями і товариствами та громадсько-політичними діячами, письменниками можна було у складних умовах еміграційного життя зберегти свою національну ідентичність і позбутися комплексу меншовартості, а також поширити правдиву інформацію про Україну. У цьому велика заслуга українських календарів Аргентини і Бразилії, які потребують глибокого дослідження і можуть бути джерелом для вивчення життя і творчості українських емігрантів.

УКРАЇНСЬКІ КАЛЕНДАРІ (1914–1939) В АРГЕНТИНІ І БРАЗИЛІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКУ КНИГУ

Любов Кужель

*науковий співробітник відділу наукової бібліографії
відділення “Наукова бібліографія і книгознавство”
ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України*

Висвітлюється видавнича діяльність українських емігрантів у Бразилії та Аргентині у 20–30-ті рр. ХХ ст., зокрема, видання українських календарів. Розкривається їх просвітницька місія: пропаганда художніх творів і науково-популярних статей західноукраїнських письменників та громадських діячів. Розглядається співпраця українських емігрантів Бразилії та Аргентини з видавництвами і громадськими організаціями Західної України та шляхи поширення західноукраїнських книг та календарів.

Ключові слова: українська еміграція в Аргентині і Бразилії, українські календарі 1922–1939 рр., видання отців василіян у Бразилії, “Український Союз у Бразилії”, товариство “Просвіта” в Аргентині, західноукраїнська книга в Аргентині і Бразилії.

UKRAINIAN CALENDARS (1914–1939) IN ARGENTINA AND BRAZIL AS INFORMATION SOURCE ABOUT WESTERN UKRAINIAN BOOK

Liubov Kuzhel'

*Research Fellow, Scientific Bibliography Dept.,
Division of Scientific Bibliography and Bibliology,
L'viv Stefanyk Scientific Library, National Academy of Sciences of Ukraine*

Publishing of Ukrainian calendars by Ukrainian emigrants in Argentina and Brazil in 1920–30-s is explored. Their enlightenment mission-spreading of artistic works and popular scientific articles of Western Ukrainian writers and public figures is depicted. Cooperation of Ukrainian emigrants in Brazil and Argentina with Western Ukrainian Publishing Houses and public organizations and ways of distribution of Western Ukrainian books and calendars are examined.

Keywords: Ukrainian emigration in Argentina and Brazil, Ukrainian calendars of 1922–1939, edition of Basilians (Order of Saint Basil the Great) in Brazil, *Ukrains'kyi Soyuz v Brazyl'ii* society, *Prosvita* society in Argentina, Western Ukrainian book in Argentina and Brazil.

УКРАИНСКИЕ КАЛЕНДАРИ (1914–1939) В АРГЕНТИНЕ И БРАЗИЛИИ КАК ИСТОЧНИК ИНФОРМАЦИИ О ЗАПАДНОУКРАИНСКОЙ КНИГЕ

Любовь Кузель

*научный сотрудник отдела научной библиографии
отделения “Научная библиография и книговедение”
ЛНБ им. В. Стефаника НАН Украины*

Освещается издательская деятельность украинских эмигрантов в Бразилии и Аргентине в 20–30-е года XX ст., в частности, издание украинских календарей. Раскрывается их просветительская миссия: пропаганда художественных произведений и научно-популярных статей западноукраинских писателей и общественных деятелей. Рассматривается сотрудничество украинских эмигрантов Бразилии и Аргентины с издательствами и общественными организациями Западной Украины и пути распространения западноукраинских книг и календарей.

Ключевые слова: украинская эмиграция в Аргентине и Бразилии, украинские календари 1922–1939 гг., издания отцов василиан в Бразилии, “Український Союз у Бразилії”, общество “Провіта” в Аргентине, западноукраинская книга в Аргентине и Бразилии.